

SZEMLE.

Mendöl Tibor: *Szarvas földrajza*. A Debreceni Tisza István Tud. Társ. Honismertető Bizottság kiadása. III. kötet, 12. füzet. Budapest, 1927.

A településföldrajz művelése meglehetősen elhanyagolt ága volt nálunk a geografiának. Az utolsó 10 esztendőben a gazdasági földrajz fellendülésével kapcsolatban e tárgykör is művelőkre talál, habár még mindig igen lassú tempóban. Kerek egészet adó munka e tárgykörből — ha Prinz: Budapest földrajzától eltekintünk — tulajdonképpen még nem is jelent meg. és csupán egyes elkészítendő monografiákhoz kisebb-nagyobb előzetes tanulmányok láttak napvilágot. Ha ezt tekintetbe vesszük, akkor kimondhatjuk, hogy *Mendöl Tibor* az első, aki dolgozatában egységesen és a modern geogr. apparátusának felhasználásával adja közzé tanulmányát. Koránt sem akarjuk állítani, hogy *Mendöl* munkája tökéletes, de úgy érezzük, hogy gondolatmenete vezérfonalként lebeghet más hasonló tárgykörből vett munkák szerzői előtt.

Szerző anyagát 4 részre osztva tárgyalja. Az I-ben általános földrajzi problémákat fejteget és alapos felkészültséggel igyekszik a táj régi képét rekonstruálni, súlyt helyezve különösen a Körös völgyének kifejlődésére, folyására, régi és új meanderezésére. A II-ikban a vízrajzzal és a régi árterekkel foglalkozik, sajnos, nem olyan részletesen, mint ahogyan ezt a tárgykör megérdemelné. A III-ik fejezetben a klímával és a növényi élettel foglalkozik. Részletesen tájékoztat a tájegységre lehulló csapadék mennyiségéről és ebből, valamint a hőmérséklet és a talajminőség adataiból következtetést von a növényi életre és annak elterjedésére. Majd áttér a IV. és egyben utolsó fejezetben az ember szerepére a tájéletben. Ezt három, történelmi szempontból egymástól elválasztott alfejezetekben vizsgálja. Az elsőben a mai Szarvas alapítási előtti idők viszonyaival foglalkozik. Az östelepeket sorakoztatja fel történelmi sorrendjükben, de sohasem elégszik meg azoknak csupán száraz felsorolásával és azzal, hogy de facto voltak ott emberi települések, melyekből következtetni lehet, hogy ott emberi településre alkalmas hely volt, hanem keresi, „hogy a tájnak milyen energiájához kapcsolódott”, „milyen használt ki”, továbbá „mit hagyott az egyik kultúra a másikra”, valamint „mit hozott létre térbelileg, tehát hogyan változtatta meg a táj képét és ebből a változásból mi maradt meg”.

Előadása nyomán kibontakozik előttünk a mai Szarvas településtörténete. A második alfejezetben már tovább megy és a mai helyzet tüzetes vizsgálatában merül el. A két utolsó részben a község úratelepülési időszakában történő változásokat kutatja és kimerítően foglalkozik a demografiával, gazdasággal stb.

A munkához német kivonat is készült „Geographie der Landschaft

um Szarvas" címmel. Ezt követik a tetszetős ábrák, blockdiagrammok és egyéb különböző grafikonok.

A nagy gondnal és alapos tárgyismerettel megírt munkát ajánljuk a geográfusok figyelmébe.

Irmédi-Molnár László

Dr. Edelényi Szabó Dénes: *Magyarország közjogi alkatrészeinek és törvényhatóságainak területváltozásai.* Budapest, 1928. Hornyánszky Viktor Rt. 71 lap.

A trianoni béke óta mindgyakrabban nyúlunk a múlt adataihoz akkor, amidőn a történelem folyamán a közelmúltban beállott változásokkal kapcsolatban ezeréves tulajdonunknak jogosságát igazoljuk s a mai állapot tarthatatlan jogtalanságát bizonyítjuk. Ilyenkor a „régí statisztikai adatok helyes felhasználását, a mai adatokkal való összehasonlítását — mint azt a szerző igen helyesen állapítja meg — megnehezíti az a körülmény, hogy a legtöbb esetben, akár az országos, akár a törvényhatósági adatoknál, külön kimutatások alapján kell megállapítani, hogy azok milyen területekre vonatkoznak. Nincs olyan összeállítás, melyben a kutató megtalálná, hogy az ország és egyes részei különböző időkben milyen területekből álltak“. Edelényi—Szabó ezt a hiányt pótolja, midőn 52 térképvázlattal illusztrált tanulmányában egybegyűjtötte bemutatja Magyarország közjogi alkatrészeinek és a törvényhatóságoknak területi változásait.

Az első részben az *ország* területének változásairól szól, kifejtve annak mindenkor birodalmi jellegét s a mohácsi vész előtt hozzátartozott részek kategóriáit. Az első nagy területváltozást a mohácsi vész hozta magával, amellyel kapcsolatban tárgyalja a kettészakadás miatt bekövetkezett területváltozásokat, valamint a másfél századon át történt visszafoglalás körülményeit, a karlócai, passarovici és belgrádi békét követő változásokat. Mindezen változások következménye lett az, hogy nem egyezett meg tartalmilag a földrajzilag különben egységes Magyarország fogalma, a politikai, illetőleg „Magyarország“-nak közjogilag is kétféle jelentése fejlődött ki: a) mint birodalom, tartozékaival együtt és b) mint anyaország, tartozékai nélkül.

Az anyaországnak a török hódoltság után beállott területi változásait a kiszakított határvidékekkel, a Drávántúli, a Marostól délre eső bánági és a katonai igazgatás alá került területekkel, valamint a Partiummal együtt az I. számú térképvázlaton szemlélteti. Mindezeket szinoptikus táblázatban is bemutatja. Részletesen tárja fel II. József császár (3. sz. térkép) és az abszolutizmus ideje alatt (5. sz. térkép) létrejött változásokat, amidőn az öt koronatarományt is megteremtették, tárgyalja továbbá a Trianon utáni helyzet kialakulását, amidőn megszűnt ugyan Magyarország Ausztriával való kapcsolata, de elveszett területének mintegy kétharmada.

A második részben a *megyebeosztást* és az ehhez kapcsolódó területváltozásokat ismerteti a szerző. Miként tartotta fenn magát nagyjából a maga egészében Szt. István királytól származó megyebeosztás napjainkig, illetőleg miként fejlődtek ki a területiális és községi municipiumok s hogyan kerültek földrajzilag sokszor össze sem függő kerületek, községek,

sőt határrészek is, más megyék hatósága alá, vagyis miként alakultak ki az úgynevezeti „kétlaki községek”. A hagyományos megyerendszernek II. József által megbontott állapotát a 3. számú térképen szemlélteti, amelyhez hasonló természetű volt a 4. számú térképen feltüntetett abszolutizmus-kori reform is. A törvényhatóságok területének 1876-ban bekövetkezett rendezését az 5. sz. térképvázlat tárja elénk, amidőn már csak megyék és törvényhatóságok voltak, amelyeknek legújabb rendezését is Trianon vonta maga után.

Az általános rész után részletekben tárgyalja külön a Királyhágón inneni részének, Fiuménak, külön a Királyhágón túli résznek: Erdélynek, Horvát-Szlavonországnak, a Határörvidéknek, a szerb vajdaságnak és temesi bánságnak, valamint az ország törvényhatóságainak — főképpen az utolsó két században történt — területváltozásait, melyhez csatlakozik az utolsó két évszázad alatt önálló törvényhatósági joggal bírt városok névjegyzéke.

Teljes elismeréssel és örömmel fogadjuk Edolényi—Szabó Dénesnek a „Magyar Statisztikai Szemle” 1928. évfolyamának különlenyomataként megjelent tanulmányát, mert rövidre-fogottan is sok nehézséget hidal át s igazán hiányt pótol.

Kanszky Márton

Iij. Máday Lajos: A Császárfürdő monografiája. Budapest, 1927. 8°, 92 lap, 4 diagrammal és 14 ábrával. A Császárfürdő kiadása.

Ebben az értekezésben a szerző három évi és nyolc hónapi kutatásának eredményét tárja az olvasó elé. Az értekezés tárgya, a Császárfürdő, megérdemelte, hogy ilyen részletesen foglalkozzanak vele. Hiszen, mint a monografia első fejezetéből is láthatjuk, a budai hévízforrásoknak s ezek között természetesen a Császárfürdők forrásainak is emberföldrajzi szempontból igen nagy jelentősége van. Környékükön a bronzkortól a mai napig minden korszakban voltak kisebb-nagyobb települések, s a római kortól napjainkig minden korszakból találunk olyan emlékeket, melyek azt bizonyítják, hogy a források körül fürdők is keletkeztek. Manapság pedig a fürdőtelepek kiépítése hatalmas lépéssel vinné közelebb a várost ahhoz a sokat emlegetett célhoz, hogy Budapest fürdőváros legyen.

A második fejezetben megismerteti a szerző az olvasóval a Császárfürdő környékének geológiáját. Majd a következő fejezetben, mely a fürdő környékének hydrologiájáról szól, részletesen foglalkozik azokkal a körülményekkel, melyek közrejátszottak abban, hogy míg a pesti parton 970 méter mély artézi kútból buggyan fel a hévíz, addig a budai parton, melynek geológiai felépítése ugyanolyan volt eredetileg, a tektonikus mozgáshatások következtében természetes források alakjában tör elő. Ezzel együtt bebizonyítja, hogy a budai, margitszigeti és pesti természetes és mesterséges hévíz források egyetlen nagy, több emeletre oszló gyűjtő-medencéből erednek. Figyelmeztet arra is, hogy bár a városligeti artézikut fúrása nem okozott nagyobb feszültség csökkenést ebben a medencében, a további fúrások esetleg nagy veszedelemmel járhatnak a meglévőkre nézve.

Ezek után részletesen tárgyalja a Császárfürdő kilenc forrásának

elhelyezkedését, vízbőségét, hőmérsékletét és vegyi-összetételét, részben a helytartótanács által 1851-ben végzett mérések és a saját eredményeinek összevetésével, részben dr. *Hankó Vilmos* 1918-ban végzett vegyelemzésének adatait használva fel.

Az ezután következő hatodik fejezet volt számunkra a legérdekesebb, mert ebben a szerző, néhány a kutatás közben felvetődött problémára saját észleletei alapján igyekezik megadni a választ. Első kérdése az, hogy észlelhetők-e egyáltalán nagyobb mértékű változások a források vízszolgáltatásában? Mivel erre észleletei alapján *igennel* kell válaszolnia, felveti a következő kérdést: vajjon a Duna vízállása, vagy a légköri csapadék, avagy valamely más ok (pl.: légnyomás változás) okozza-e ezt? Majd azt a kérdést veti fel, hogy vajjon ezekkel a vízmennyiség változásokkal nem jár-e valamilyen formában hőmérséklet-változás is együtt? Ezzel együtt felmerül előtte az a kérdés, hogy vajjon a levegő hőmérséklet-változásának van-e valamilyen hatása a források hőmérsékletére? Hosszú, részletes tárgyalás után, melyet négy, több oldalra terjedő és saját megfigyeléseit tartalmazó táblázat, továbbá négy ezek alapján készült diagramm segítségével igyekezik még világosabbá tenni, végre arra a konklúzióra jut, hogy ezen tényezők közül egyedül a Duna vízállása van a források vízszolgáltatására hatással. Mégpedig a vízszolgáltatás a Duna vízállásával együtt növekedik, vagy csökken. Ennek oka szerző szerint az, hogy míg a nagy vízállású Duna gátat vet a hévíz forrásokból elszökő forrásvíz útjába, addig az alacsony vízállású Duna erre nem képes. A szerző szerint a vízszolgáltatásnak ezen ingadozását teljesen meg lehetne szüntetni és az elszökő forrásvíznek gátat lehetne vetni azzal, hogy az összes források foglalatját lesüllyesztik a Duna 0 pontja alá 55–60 méterrel.

A továbbiakban röviden foglalkozik a szerző a fürdő környékének klimatológiájával, védőterületével, gyógyhatásával, s végül mai berendezésével.

Munkája egyfelől azért, mert az eddigi megállapításokat össze foglalja, másfelől azért, mert a szerző saját igen pontos és tervszerű vizsgálódásain alapuló megállapításait tartalmazza és így valóban a Császárfürdő monografiája, megérdemli minden e tárgy iránt érdeklődőnek odaadó figyelmét.

Buday Kálmán.

† **Hornyik János:** *Kecskemét város gazdasági fejlődésének története.* Kecskemét, 1927. Nyomtatott a Hungária Nyomda- és Lapkiadó r.-t.-nál. negyedré, 130 lap. 1 térképmelléklet.

„Kecskemét Th. város Múzeumának Kiadványai” gyűjtő cím alatt olyan kiadványsorozat megindítását kezdte meg Kecskemét nemes városa, amely sorozatnak minden száma „a város multjára, egy-egy életmegnyilvánulására vonatkozó tárgyi emlékek és írott adatok ismertetését” foglalja magába. E sorozat első száma: *Hornyik Jánosnak* — az egykori városi főjegyzőnek „egy életen át gyűjtött írott adatokból, a régiektől hallott szó hagyományból”, a nyolcvanas évek folyamán összeállított — posthumus műve. Hornyik műve, 1885-ben bekövetkezett halála miatt, bár befejezetlenül maradt meg, mégis Kecskemét város multjával foglalkozóknak sok-

szor idézett kútfője volt, főleg a város történetét összefoglaló része miatt értékes.

Az első rész az ősidőktől egészen 1745-ig történt adatokat foglalja magában. E fejezetben szól a „civitas“-ról, a város XIV—XVII. századbeli földesurairól, területváltozásairól és földrajzáról, továbbá a török-hódoltság által kialakult viszonyokról, majd pedig a puszták bérlésének kezdetéről, de kifejti a „neoaquistica“ okozta változásokat is, szól a kőrösiekkel való viszályról és a város kulturhistóriájáról.

A második rész a városnak 1745—1790 közötti történelmét öleli fel. Így foglalkozik az 1740-i kolerajárvánnyal, a jászapátiak és monoriak viszálykodásával, amelyhez csatlakozik Kecskemétnek a kún pusztákért folytatott küzdelmének tárgyalása.

E kiadványsorozat megindításával Kecskemét th. város múzeuma igen értékes cél megvalósításához kezdett. A sorozatnak első száma pedig nemcsak tartalmilag, hanem kiállítás tekintetében is méltó kitűzött célhoz!

Kanszky Márton

Vitéz Málnási Ödön dr.: A régi magyar juhászat. 16 képpel és 1 térképpel. Budapest, 1928. 42 l.

Jól mondja Málnási kis könyvének előszavában, hogy: „a magyar néprajz forrástára... állandóan gyorsuló sebességgel apad“. Ezt az apadást ugyan meggátolni nem lehet, de ami még menthető, azt meg kell menteni az utókor számára, mielőtt nyom nélkül elveszne. Mindazok, akik kint dolgoznak a nép között különféle feladatokon, látják, hogy az értékes népiest mily gyors tempóban szorítja ki az értéktelen városi termék. Szerző erre is nyomatékosan hívja fel a figyelmet és annak a nézetének ad kifejezést, hogy: „ha a jelenlegi nemzedék nem fejezi be az alapvető munkát, akkor az utódoknak nem lesz mire építeni“. Valóban féltő is, hogy ha nem sietünk a régi pusztuló magyar népiélet kincseinek összegyűjtésével, elkésünk a szükséges alap építésével.

Málnási munkája két részből áll; az elsőben szól a juhászról magáról, a másodikban a juhászatról. Nagyon érdekes, jó magyarsággal, a szoboszlói juhász beszédmódját ügyesen közbeszőve írja le a juhászok egész életét, szokásait, kitérve bőven a juhászok használt szerszámokra, ruházati darabjaikra stb. Hatásosan ír a pásztorok csillagászati és időjárás megfigyeléseiről is. Néhány juhásznóta közlése fejezi be az első részt.

A második részben a juhászatról írva szintén zamatos magyar stílusban ismerteti a szoboszlói juhászat minden fajtát. Emberföldrajzi szempontból érdekes az, amit a külső és belső legelők rendszeréről elmond. A várcst csaknem kizárólag legelő veszi körül. Tehát nem a megszokott, városon kívüli kép tárul itt elénk, szántókkal vagy kertgazdasággal övezett település. A környezet itt megváltozott, aszerint, amint azt a lakosság főfoglalkozása, az állattenyésztés megkívánta. A szántók csak a legelők után jönnek. A települést tehát az ugynevezett belső legelő övezi, ettől 10—15 km. távolságra pedig nagyobb terület van kiszakítva a külső legelő számára.

Részletesen szól Málnási a városi ember előtt rendszerint zavaros-

fogalmakat felidéző „karámokról“, „eszterángok“, „enyhelyek“ stb.-ről. Ha ezt a kis munkát a laikus érdeklődő elolvassa, legalább élvezetes olvasmány alapján tanulja meg megkülönböztetni a fent említett, sokszor hallott, de nagyon sokszor helytelenül alkalmazott kifejezéseket. A magyar juhász képe pedig teljes tisztaságában fog előtte állani. Valóban köszönet illeti szerzőt fáradságáért, mellyel ismét egy darabot mentett abból, amit mindnyájunknak menteni kellene.

Irmédi-Molnár László

Deutsche Siedlungsforschungen. (R. Kötzschke zum 60. Geburtstage dargebracht mit 5 Karten. Lipse—Berlin. B. G. Teubner 1927).

E 297 lap terjedelmű munkában 12 kisebb-nagyobb, egymással összeüggő s csaknem kivétel nélkül módszertani jellegű értekezés van, melyek e modern és „nemzeti“ tudománynak a szempontok bővüléséből adódó új segéd tudományokhoz való viszonyait s az ezek segítségével fölvethető és megoldható problémákat tárgyalják, a jubiláns professzormester képviselte főfogásban.

Ilyen az is, melyet magyar tárgyánál fogva külön ki akarunk emelni. Címe: „A településmenet jelentősége a magyar megye kialakulásában“ H. Schönemann-től.

A dolgozat, mely abból indul ki, hogy Középeurópában a közigazgatási kerületek a történelem folyamán jóformán változatlanok maradtak Mályusz Elemér „pompás“ munkáján épül föl (Túróc megye kialakulása, I. F. és E. 1923).

Ez a munka — mondja szerző — „kiváló módon alkalmas két probléma felállításának alapjául“. Az egyik, hogy ösztönzést adjon településtörténeti kutatások elmélyítésére, a másik, hogy ehhez, középkori általános történeti szempontból, kulturális jelenségek elterjedését és kapcsolatait fűzhessük.

A benépesítés ismertetése után „sajnos jobb“, t. i. kataszteri térkép-anyag híján, a 75.000 méretű lapok alapján „gondos meglátolás és nagyobb veszély nélkül“, megpróbálja Túróc megye faluformáit (5 típus, 4 változat) megállapítani s ezt az oklevelek és helynevek magyarázatával egybevetni.

Úgy találja, hogy közülök kettő, t. i. a *négyszögletes* és *hosszúkétszörös* faluforma tekinthető megállapodott, ősi alaknak. Az előbbi két kritérium szerint már most az első magyar, a második szláv eredetű megülésnek minősíthető.

De a településbúvár feladata ezzel az egyszerű megállapítással nincs lezárva. Egész sereg, oklevelekben nem szereplő település momentumot, különösen határfelosztási-gazdálkodási kérdést keli még vizsgálat alá fognia, mielőtt a községtelepülés összefüggő, szerves egységbe foglalt *történetét* meg akarja rajzolni.

Ez volna az egyik, mégpedig geográfiai vonatkozású probléma. A másik, a kulturális jelenségek vándorlása és hatása, t. i. a királyi közigazgatási-joghatósági gyakorlatba átvett *német jog*-nak a magyar föld benépesítése körül játszott szerepe (mellyel egyelőre maga sincs egészen tisztában), már kevésbé érdekeli bennünket.

A cikkhez két térkép tartozik, a túróci *helynevekről* és *községformák-ról*.

A könyv számos eredeti s az úttörők lélektana szerint néha kissé erőltetett szempontra hívja fel figyelmünket. Talán ez a magyarázata annak is, hogy az egyes szerzők tárgyalásmódja sokszor, még németeknél is szokatlanul nehézkes, amihez a fiatalabb nemzedéknek határozottan új és éppenséggel nem világos stílusa hozzájárul. *)

Bátky Zsigmond

A legújabb magyar földrajzi irodalom.**)

Vitéz Somogyi Endre: *Magyarország és környék államainak katonai földrajza*. I. köt. 434 lap, II. köt. térképmelléklet. Budapest, 1928. Szerző kiadása.

Thirring Gusztáv dr.: *Köszeg és környékének részletes kalauza*. A Thirring—Vigyázó-féle „Részletes Helyi Kalauzok” című sorozat 12. száma. Számos képpel, rajzzal és 2 térképpel. Budapest, 1928. Túristaság és Alpizmus kiadása.

Hofier András dr.: *A föld belső erői*. A Gaea sorozat 5—6-ik száma. Számos ábrával. Debrecen, 1928. Csáthy Ferenc kiadása.

*) A többi cikk közül felemlítjük: *Uhlemann*: Az összehasonlító településbúvárlat feladatai a német népföldön, *Martiny*: Morfológiai településbúvárlat (nem geomorfológiai, hanem alaktani vizsgálódás), *Krause*: A néprajz-búvárlat jelentősége a településtanban, szászországi példákkal, *Beschorner*: Helynévbúvárlat és településtörténet Szászországban, *Johansen*: Településbúvárlat Észt és Lettországbán. Az egyes cikkeket bő irodalom kíséri.

**) Fenntartjuk magunknak, hogy az itt felsorolt munkákról részletes ismertetést még külön fogunk közölni.